

Opponensi vélemény

**Fedeles Tamás: „Szentelési turizmus” a késő középkorban?  
Magyarországi egyháziak promóciója a római kúriában (1426–1523)  
című akadémiai doktori értekezéséről**

A kutatók többsége az MTA doktora fokozat elnyeréséhez addigi tudományos életművük összegzését, gyakran korábban megjelent tanulmányaik egybefűzését nyújtják be disszertáció formájában. Ez a teljesen legitim eljárás, a szakmai bírálaton már megméretett, elfogadott kutatások összefoglalása, biztonságos út a disszertáció sikeres megvédéséhez. Fedeles Tamás más, talán nehezebb, és mindenképpen izgalmasabb utat választott, amikor az elmúlt négy évben végzett, vadonatúj kutatása alapján írott monográfiával pályázott a fokozatra. Bizton élhetett volna persze az elsőként választott lehetőséggel is, hiszen eddig publikált kutatásaiból mind az egyháztörténet, mind Pécs várostörténete és topográfiája, vagy pedig az Újlaki család története is elegendő anyagot adott volna egy áttekintő értekezés elkészítéséhez. Döntését a magam részéről azonban mindenképpen üdvözlendőnek tartom, mert ennek révén a magyar történettudomány újabb, európai szempontból is figyelemre méltó munkával gyarapodott. Ráadásul ezáltal – bár ez nyilván csak mellékes szempont volt – a fokozatszerzéshez témája szerint is kitűnően illeszkedő tárgyat választott a középkori klerikusok egyházi fokozatszerzésének feldolgozásával.

Habár a disszertáció friss és eddig javarészt publikálatlan kutatást tartalmaz, szervesen kapcsolódik Fedeles Tamás korábbi, a késő középkori egyházi társadalom történetére vonatkozó kutatásaihoz. Érdeklődése homlokterében az ezredfordulótól a pécsi egyházmegye állt, számos előtanulmány után 2005-ben megvédett és 2012-ben német nyelven is kiadott doktori disszertációját a pécsi székeskáptalan 1354 és 1526 közötti személyi összetételéről írta. Foglalkozott továbbá a székesegyházi alsópapsággal és a pécsi segédpüspökökkel, és megírta néhány kiemelkedő püspök biográfiáját is. Ezt követően figyelme kiterjedt a káptalanok kutatásának általános kérdéseire, valamint a hazai (Várad, Újlak) és a külhoni zarándoklatokra is, amelyekről a nagyközönség számára *Isten nevében utazunk* címmel adott közre monográfiát. Mindezek az előismeretek és a *Camera Apostolica* magyar vonatkozású anyagában a 2010-es évek elejétől végzett kutatásai biztos alapot adtak a jelen értekezéshez vezető új kutatási téma kidolgozásához.

A *Szentelési turizmus a középkorban?* című dolgozat döntően a Vatikáni Titkos Levéltárban és más római levéltárakban végzett kutatások, és kisebb részben magyarországi és bécsi levéltári és kiadott források alapján mutatja be az 1426 és 1523 közötti közel száz esztendőben a szentelési céllal Rómába érkező klerikusok csoportját. Ezen időszak alatt összesen 793 olyan személyt azonosított, aki az egyházi rendeket a *Camera Apostolica* illetve a római Helynökség közreműködésével vették fel. Ez a szám viszonylag alacsonynak tűnik a késő középkori magyar klérus 12.000-re becsült összlétszámához képest, de még mindig jóval meghaladja azt a 32 hazai klerikusszentelési esetet, amelyről a magyar levéltári adatbázis áttekintésével írásos forrásokat lehetett találni. Így tehát, mivel a papság kevésbé tipikusnak számító utat bejárt kisebbségéről több

információ áll rendelkezésre, mint a szokványosabb, belföldön promoveált többségről, indokoltan váltak ezek a „kalandvagyó klerikusok” Fedeles munkájának főhőseivé.

Az újonnan feltárt, a magyar okleveles anyagból nyerhető ismereteket jelentősen kibővítő, a közeljövőben önálló kötetben is megjelenő forráskorpusz önmagában is nagy nyereség a magyar medievisztika számára. Az adatbőség azonban még így is csak viszonylagos. A klerikusok kúriai szentelésére vonatkozó, kamarai regesztrumkönyvekbe összesített dokumentumok meglehetősen egysíkúak: manapság elektronikus úrlapon, pár évtizeddel ezelőttig formanyomtatványokon gyűjtötték volna össze az adatokat, illetve adták volna ki a szentelésről készült igazolásokat. A „kitöltendő rovatok” részben a felszentelt klerikusra (név, státus, egyházmegye, javadalom, felvett ordo), részben a szentelés körülményeire (szentelő főpap neve, titulusa, a szentelés helye és ideje) vonatkoznak. Ezek az adatok adják Fedeles Tamás munkájának gerincét, ezeket rendezte jól áttekinthető táblázatokba a munka függelékében, és elemezte adatról adatra haladva az értekezés fejezeteiben. A szenteltekre vonatkozó információk összegzésére elsősorban a III., a szentelés körülményeinek áttekintésére a VI. fejezet szolgál, amely a szentelést végző püspökök értőn összeállított életrajzait is tartalmazza.

Az adatok egyneműségének előnyei és hátrányai egyaránt vannak, amelyekkel a szerző tisztában van, és igyekszik a lehető legjobban kihasználni az előbbieket. Előnyt jelent a források szeriális jellege és az ebből fakadó könnyű összegeezhetőség és összehasonlíthatóság, az időbeli, illetve egyházmegyenkénti eloszlás és fluktuáció vizsgálata, a tendenciák, változások kimutatásának lehetősége (még ha olykor vannak is hiátusok az anyagban). A számszerű elemzés eredményei táblázatokban és szemléletes grafikonokban is megtalálhatók, és gyakran százalékos formában vagy átlagot számítva is kifejezésre kerültek. Ez utóbbi legtöbbször helyénvaló, de talán lehetett volna valamelyest visszafogottabban is alkalmazni. Amikor például azt olvassuk, hogy 1516 és 1523 „évi átlagban 4,5 (a Vikáriátus adataival kiegészítve 5,4) magyar klerikust szenteltek fel” (148-149.o.), személyekről lévén szó, a töredék értékek furcsa képzeteket kelthetnek.

A kötetekből kinyert adatok viszonylag könnyű értelmezhetősége alól egyedül a földrajzi nevek jelentenek kivételt, itt alapos történeti földrajzi ismeretek mellett időnként nyelvészeti és „logopédiai” tudásra is szükség volt a bemondás utáni félrehallások, torzult helynévi alakok azonosításához. A hibalehetőség igen nagy – ahogyan Fedeles a vonatkozó szlovák forráskiadvány közreadóját, a nagyszombati Vladimír Rábikot illető, megalapozott, de szokatlanul kemény hangú kritikájából is kitűnik. A Kárpát-medence több hasonló hangzású helyneve közül csak biztos történeti tudás birtokában lehet a megfelelőt kiválasztani – vagy vállalni az azonosítás lehetetlenségét.

A fáradságos munkával és nagy erudícióval elvégzett azonosítások eredményét jobban ki lehetett volna használni. Nagy Béla közreműködésével egyházmegyenkénti bontásban szép és áttekinthető térképek készültek ugyan, de ezek megmaradtak az illusztráció szintjén és nem képezték további elemzés tárgyát. Egyedül a településtípusok szerinti (város – mezőváros – falu) megoszlásról készült egy érdekes (és még szintén tovább elemezhető) táblázat (116-117.o.). Az analitikus megközelítésre pedig bőven lenne még lehetőség: az egyes egyházmegyék területén meg

lehetne vizsgálni a származási, illetve szolgálati helyek eloszlását, a püspöki vagy érseki székvárostól vagy az esperességi központoktól mért távolságukat, a folyóvizekhez, kereskedelmi utakhoz kimutatható kapcsolatukat. Esetleg meg lehetett volna nézni azt is, hogy van-e bármilyen összefüggés az egyes klerikusok által felvett legmagasabb egyházi rendek és a származási, illetve szolgálati hely között. Érdemes lenne továbbá az egyházmegyék mellett egy országos lefedettségű összesítő térképet is készíteni, amely mindezeket a kérdéseket a teljes királyság területén egyszerre és azonos léptékben engedné vizsgálni. Ez jól mutatná például a Felvidék keleti felének súlyát: a Latorca és a Bodrog völgyének kiemelkedő szerepét a Rómába tartó klerikusok kibocsátásában, amely az egri egyházmegye magas százalékos értékei mögött áll, és szervesen kiegészül az esztergomi egyházmegyéhez tartozó, hasonlóan sűrű szepességi adatokkal. Kíváncsi lennék, hogy ennek a regionális sűrűsödésnek településhálózati vagy egyháztörténeti oka van. Szintén jól értelmezhető régiót ad ki a zágrábi, veszprémi és pécsi egyházmegyék területén átnyúló Dráva-Mura-Száva vidéke.

A településtípusonkénti megoszlást összegző táblázat a regionális különbségek mellett a mezővárosok fontosságára hívja fel a figyelmet. Ezt a jelenséget szintén lehetett volna földrajzi elhelyezkedésük alapján, vagy a Lakatos Bálint által az ország teljes területére kiterjesztett Kubinyi-féle pontrendszer alapján országos összesítésben behatóbb vizsgálat alá vonni. A *civitasok* viszonylag alacsony arányára a szerző elsősorban demográfiai érveket hoz, de érdemes lenne itt is megvizsgálni a földrajzi elhelyezkedést és az alább még említendő társadalmi beágyazottságot is. Az elterjedési térképek elemzésénél természetesen továbbra is szem előtt kell tartani a forrásvesztést: Sopron, ahonnan a Szerző több, a kúriai szenteléseket támogató végrendeleti adományt idéz (erre a forrástípusra is visszatérek még a későbbiekben), egyáltalán nem szerepel a *Libri formatarum* bejegyzéseiben.

Végezetül, bár nem ehhez a részhez tartozik, de térképes kérdés: az értekezés megjelentetésekor feltétlenül érdemes lenne mellékelni egy térképet a 15. századi Rómáról, a szentelések színhelyeként említett egyházakról és más épületek kiemelésével. Fedeles Tamás a helyszíni kutatásai révén biztosan úgy ismeri Rómát, mint a tenyerét. Az olvasók számára azonban hasznos lenne ez a vizuális támpont, amelynek segítségével az Örök városba érkezett klerikusok nyomába szegődhetnek. A helyszínek Rómán belüli közelségét vagy távolságát, esetleg a súlypontok időbeli változását is megjeleníthetné és vizsgálhatóvá tenné egy ilyen térkép. A város fejlődésére és topográfiájára vonatkozó háttérinformációként Arnold Esch német történész művei ajánlhatóak, aki a Rómába vezető utakkal, úti, és megélhetési költségekkel kapcsolatban is végzett kutatásokat, a magyarok jelenlétével kapcsolatban pedig haszonnal forgatható a Hugo Brandenburg által szerkesztett *Santo Stefano Rotondo in Roma: archeologia, storia dell'arte, restauro: Archäologie, Bauforschung, Geschichte* c. tanulmánykötet (Wiesbaden, 2000).

A források jellemzőire visszatérve, az űrlapszerű adatolás nyilvánvaló hátránya a kontextus, a „történet” hiánya, az adatok magukban álló jellege. Ennek a hiálynak a kitöltésére két módszert is alkalmaz a Szerző: egyrészt általános háttérinformációk biztosítását, másrészt kiegészítő források felhasználását.

A háttér felvázolásánál – csakúgy, mint más egyháztörténeti kutatásai esetében – Fedeles bizton támaszkodhat történészi vénája mellett korábbi teológiai tanulmányaira, hitoktatói végzettségére. Ennek megfelelően szakszerű és didaktikus, olykor talán kissé részletező az egyházi rendek és a felvételiükhez kapcsolódó intézmények és szabályok ismertetése, az I. és II. fejezet keretében. Ezek meglehetősen tág keretek között, ha nem is Ádámtól és Évától, de legalábbis Lévi törzsétől és a klerikusok rendjének ószövetségi kialakulásától kezdődően készítik elő, döntően a vonatkozó szakirodalom megállapításait összegezve, a dolgozat fő témájának tárgyalását. Szintén bőséges általános háttéranyagot tartalmaz, de már a magyarországi klerikusokra vonatkozó adatok integrálásával, a szentelés előfeltételeinek ellenőrzésére szolgáló „Kamarai vizsgálatok” című IV. fejezet. A középkori Egyház egyetemes jellegéből adódóan teljesen helyénvaló ez az eljárás, hiszen a magyarországi klerikusokra is ugyanazok az általános szabályok vonatkoztak – de egyúttal azt is láttatni engedi, hogy milyen kevés különleges esetre lehet a Magyarországra vonatkozó adatok közt példát találni; így ami rendelkezésre áll, az számtalan jelenség megvilágítására ismételtelen előkerül. A győri egyházmegye Wolfgang Altmon, aki látássérülése alól kapott felmentést, például nyolc különböző alkalommal szerepel. A különleges esetek többsége a *Libri formatarum* körén kívül eső forrásokból származik, ami átvezet a további források felhasználásának kérdéséhez.

Ebben a körben egyrészt a szentszéki adminisztráció más hivatalainak iratait, másrészt a Szentszéken kívül, *in partibus* egyházi keletkezésű, részben világi eredetű forrásokat hasznosít a dolgozat szerzője. Fedeles Tamás itt is legalább olyan biztonsággal mozog, mint a Róma különböző levéltáraiban őrzött források feltárásánál. Az első csoportban legfőképpen a felmentésekről és engedményekről rendelkező *Sacra Poenitentiarum Apostolica* regesztrumait aknáztta ki sikerrel. Ez a forráscsoport, a korábban egyházi szempontból szenitívnek tekintett és titkosított iratok ezredforduló körüli hozzáférhetővé tétele után (legalábbis a tridenti zsinatot megelőző korszakra vonatkozóan) gyorsan kutatottá vált Európa-szerte. A számos megjelent regionális tanulmány és egész Európára kiterjedő áttekintés jó összehasonlítási alapot ad, amelyet Fedelest megelőzően a hazai történetírásban Erdélyi Gabriella is sikerrel hasznosított, a jelen értekezés számára alapvető információkat hordoz, még ha személyi szinten meglepően kevés is az átfedés.

Az utóbbi csoport, a főként a szentelendők saját egyházmegyéjéből származó források összegyűjtése azok szétszórta, egyedi jellege miatt sokkal nehezebb és bevallottan esetlegesebb. Ennek oka, hogy az egyházmegyékben a vizsgált időszakban nem vezettek nyilvántartást a klérus állományáról, képzettségéről és esetleges hiányosságairól vagy felmentéseiről. A tágabb háttér megvilágító források köre szinte határ nélkül tágítható, a római utazásról készített feljegyzésektől és elszámolástól (ld. János bártfai káplán 1494-ben kelt levelét, 144-147. oldal) egészen a klerikusok birtokában volt kéziratok vagy nyomtatott könyvek, főként a prédikációk tartásához segítséget nyújtó *sermo*-gyűjtemények lapszéli bejegyzéseikig terjedhet.

A nem egyházi keletkezésű, de a témához sikerrel felhasználható források széles köréből csak egyet, a saját korábbi kutatásaimban is felhasznált polgári végrendeleteket emelném ki.

Fedeles Tamás is utal Házi Jenő soproni forrásközlése alapján három példára, de véleményem szerint ezek a források az idézett egyedi eseteken túlmutató tanulságokkal is szolgálhatnak. kiegészítve a Majorossy Judittal közösen közzétett pozsonyi végrendeletekből származó adatokkal (567. sz., 1498; 719. sz., 1511; 733. sz., 1512; 776. sz., 1516 és esetleg 722. sz., 1510; 779. sz., 1518). A soproni és pozsonyi végrendeletek egyaránt többször hagytak pénzüsségeket klerikusok római útjára, ami a (bér)-zarándoklat és a szent rendek felvételének együttes megvalósítását tette lehetővé. Ezek az adományok nem kapcsolhatók személy szerint egyetlen, a római kúriai forrásokban azonosított klerikushoz sem, sőt általában a végrendelet végrehajtójára hagyják a választást, hogy ki részesedjen az adományból. Ez azt jelenti, hogy a római klerikusszentelés költségéhez való hozzájárulás ugyanolyan tipikus késő-középkori lélekváltság adománnyá vált, mint a „bármely tisztességes hajadon” kiházásításához adott támogatás. A két adomány leggyakoribb szokásos összege megegyezett, 10 aranyforint volt, ami gyakran szerepelt örökmise-adományok standard tarifájaként is. Ez a testáló szempontjából hasonló jellegű befektetés volt: a kedvezményezett fiatal hajadon vagy klerikus jó esetben, az örökmise alapítványhoz hasonlóan, évtizedeken keresztül imádkozott jótévedője lelki üdvéért. Ebből a szempontból másodlagos volt, hogy a támogatás összege (ahogy Fedeles is megjegyzi egy 1515-ös soproni példa kapcsán) hogyan viszonyult az utazás (vagy éppen a kelengye) valós költségéhez. Azt viszont jól mutatják a példák, hogy mennyire benne volt a köztudatban a római klerikusszentelés lehetősége.

A klerikusi pályára való felkészülés támogatásának egyéb formáit is figyelembe véve érdekes mintázat figyelhető meg a pozsonyi végrendeletek elemzésével: míg a városi középréteghez tartozó kézművesek saját gyermekeiket igyekeztek egyházi pályára állítani (Pozsonyban maradván, ide sorolható az 1450-ben a kisebb rendeket felvevő Wolfgangus Georgii seratoris de Posonio, azaz egy lakatos fia, 104. sz.), addig az elit tagjai nem egyenes ági rokonaikat akarták pappá szenteltetni. Ez a klerikusok, a polgári háttérből indulók számára leginkább elérhető alsópapság vagy az egyházi középréteg társadalmi megítélését is jelzi. A mesteremberek számára feltétlenül előrelépést, magasabb szintű megbecsülést jelentett a papi hivatás. A módosabb kereskedők viszont már meggondolták, hogy esetleg egyetlen fiúgyermeküket kivonják-e ezáltal a családalapítás lehetőségéből, a megszerzett vagyont továbbadásának folyamatából, és inkább oldalági rokonaikat vagy más fiatalokat igyekeztek a felszenteléshez hozzásegíteni.

Mindez véleményem szerint segíthet megérteni, az egyszerű demográfiai magyarázaton túl, hogy miért voltak a falusi és mezővárosi származású klerikusok többségben a római szentelendő között, és továbbvisz a dolgozatban is felvetett, és részben megválaszolt „miért Róma?” kérdéséhez.

Természetesen voltak olyanok, akik az otthoni problémák elkerülése miatt választották a szentszéki szentelést. Ezek közé tartozott Döbrenzei (Debrenzei) Himfi Tamás zágrábi püspök, az egyetlen nem tituláris püspökségre Rómában felszentelt magyar főpap, akinek küzdelmét a főpapi mitra és egyéb javadalmak elnyeréséért Kubinyi András részletesen bemutatta „A kaposújvári uradalom és a Somogy megyei familiárisok szerepe Újlaki Miklós birtokpolitikájában” c.

tanulmányában (Somogy megye múltjából - Levéltári évkönyv 4., Kaposvár, 1973, 3-44, itt: 21-22). Kubinyi meggyőző érvelése szerint „a nyughatatlan főpap” sosem foglalhatta el a zágrábi püspökséget, mert az 1450-es évek belpolitikai küzdelmei közepette a Cilleiek jelöltje volt birtokon belül. Ez a tény valószínűleg a pápai kúriában nem ismerték, az értekezésben viszont célszerű lett volna felhívni rá a figyelmet, mert ez más megvilágításba helyezi Himfi kúriai promócióját, és ez magyarázza, hogy az *in partibus* szentelésre megszerzett engedély ellenére miért tért vissza Rómába felvenni a püspöki ordót. A történet Fedeles előadásában, bár számtalanszor visszatér rá (98, 186, 236, 246, 276. o.), problémamentesnek tűnik.

A kúriában felszenteltek többsége azonban, ahogy Fedeles is hangsúlyozza, nem csalárd szándékkal kereste fel a szentszéki hivatalokat, bár a bonyolult és otthonról jóval nehezebben intézhető ügyek meggyorsításának szándéka még őszinte motiváció esetén is sokat nyomhatott a latban. Azzal is egyetértek, hogy a kúriai szentelés késő-középkorban felfutó népszerűsége komplex érvrendszerrel magyarázható csak. Ezen érvek sorában, a fenti végrendeleti példákra is gondolva, a klerikusokat körülvevő világi társadalom igényeit és elvárásait is fontosnak tartanám fokozottan figyelembe venni. A bérzarándoklatok ismert jelenségét jól kiegészítette és a szent helyek meglátogatásának üdvös hatását az otthon maradottak vagy a már elhunytak számára is megsokszorozta, ha a megbízott zarándok a szent rendek birtokában, élethosszig tartó „hivatásos közbenjáróként” tért vissza közösségébe és viselte javadalmát.

Végezetül érdemes feltenni a kérdést – és a nyilvános vita során érdeklődve hallgatnám Fedeles Tamás gondolatait arról – hogy a helyi egyházszervezet és egyházi társadalom szempontjából a klerikusok kúriai szentelése hordozhat-e valamilyen pozitív vagy negatív tartalmat. A Rómában a szentségeket felvevők számának alakulása utalhat-e a területileg illetékes megyéspüspök hiányos működésére vagy épp ellenkezőleg, az egyházi társadalom helyi szintet meghaladó igényeire és erőforrásaira? Egyszerűbben fogalmazva, tekinthető-e egy régió, egyházmegye vagy ország fejlettsége fokmérőjének az Örök Városban felszentelt klerikusok száma, és tágabb keretek között mi a jelentősége az elemzett jeleség megismerésének? Az egyházmegyék közötti vagy a külföldi számarányokkal való összehasonlítás értelmezése szempontjából is érdemes elgondolkodni ezen a kérdésen, és talán annak a dilemmának a megválaszolásában is segíthet, hogy vajon a joggal kritizált szlovák forráskiadvány téves névazonosításai a történeti földrajzi ismeretek hiányát vagy a tudatos torzítás szándékát tükrözik.

Összességében Fedeles Tamás alapos, új forrásanyagot feltáró és feldolgozó értekezést nyújtott be, amely a történezt teljes vértzetben mutatja. Az egyház- és liturgiátörténet, valamint a források összegyűjtéséhez és értelmezéséhez szükséges levéltártani, paleográfiai és történeti földrajzi ismeretek mellett sikerrel érvényesítette a politika- és társadalomtörténet szempontjait is. Megfogalmazása precíz és szabatos, bár helyenként gördülékenyebb lehetne az idegen szavak visszafogottabb használatával. Szakirodalmi ismeretei kitűnőek, kiterjednek a témához kapcsolódó legújabb német, olasz, angol és francia publikációkra is. Az egyház és a szentszéki adminisztráció egyetemes jellegéből adódóan a Fedeles által elvégzett munka szorosan kapcsolódik a kurrens európai egyház- és társadalomtörténeti kutatásokhoz. Az értekezés

publikálása magyar és idegen nyelven egyaránt hasznos és kívánatos. Mindezek alapján feltétlenül támogatom Fedeles Tamás értekezésének nyilvános vitára bocsátását, és az MTA doktora cím odaítélését.

Budapest, 2021. február 24.

*Szende Katalin*

Szende Katalin PhD, egyetemi tanár  
Közép-európai Egyetem  
Középkortudományi Tanszék